

Чигрина Г. Л.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фінансових розслідувань
Університету Державної фіскальної служби України

ДОКУМЕНТИ ЯК ОСНОВНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ ВЧИНЕНОЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

Анотація. Метою дослідження є вдосконалення методології збирання та використання документів як основних процесуальних джерел доказів вчиненої легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, на матеріалах досудового розслідування злочинів, передбачених статтею 209 («Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом») Кримінального кодексу України (далі – КК України), слідчими органами, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства.

Ключові слова: документ, доказ, доказування, збирання доказів, використання доказів, кримінальне провадження, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Постановка проблеми. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, вже стала світовою проблемою. Працівники практичних підрозділів та науковці одноставні в тому, що масштаби легалізованого (відмитого) капіталу нині є настільки значними, що йдеться про загрозу стабільності всієї міжнародної фінансової системи. Суспільна небезпечність цього явища останніми роками виявляється в нових аспектах [4, с. 5]. Як показує вивчення практики досудового розслідування злочинів, передбачених ст. 209 («Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом») Кримінального кодексу України (далі – КК України) [1], ще декілька років тому злочинні доходи використовувалися переважно в законній підприємницькій та іншій економічній діяльності для одержання прибутку. Згодом грошові кошти та/або інше майно, одержані злочинним шляхом, усе частіше почали використовуватися для фінансування тероризму, незаконного обігу зброї, організації вбивств на замовлення, фінансування маргінальних груп сепаратистського спрямування та інших злочинів [4, с. 5].

Виклад основного матеріалу. З метою забезпечення ефективності боротьби з легалізацією злочинних доходів, здійснення досудового розслідування в розумні строки, виявлення максимальної кількості фактів легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та кола осіб, які причетні до їх вчинення, у кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 209 КК України, досудове розслідування здійснюється слідчим того органу, який розпочав досудове розслідування або до підслідності якого відноситься суспільно небезпечне протиправне діяння, що передувало легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ч. 9 ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України)) [2].

Як показує спілкування з прокурорами та слідчими, виявлені проблеми досудового розслідування злочинів, передбачених ст. 209 КК України [1], є актуальними для слідчих будь-якого органу досудового розслідування та прокурорів, які здійснюють процесуальне керівництво розслідуванням злочинів цього виду. Розглянемо проблеми, які виникають у слідчих органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства (далі – слідчі податкової міліції) під час доказування фактів легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Порівняльний аналіз офіційно оприлюднених показників роботи слідчих податкової міліції за 9 місяців 2014-2018 років [3] щодо кількості направлених до суду обвинувальних актів за вчинення злочинів, передбачених ст. 209 КК України [1], свідчить про існування проблем із виявленням, документуванням та досудовим розслідуванням фактів вчинення цієї категорії злочинів (Таблиця А). При цьому значна кількість закритих кримінальних проваджень за пп. 1-3 ч. 1 ст. 284 КПК України (п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК України (встановлена відсутність події

Таблиця А

Показники роботи	Період роботи				
	9 місяців 2014 року	9 місяців 2015 року	9 місяців 2016 року	9 місяців 2017 року	9 місяців 2018 року
Кількість направлених до суду обвинувальних актів:					
усього	16	5	6	9	12
стосовно якої кількості осіб	17	5	6	12	20
Кількість закритих кримінальних проваджень:					
усього	32	27	16	14	6
у тому числі за пп. 1-3 ч. 1 ст. 284 КПК України (п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК України (встановлена відсутність події кримінального правопорушення); п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України (встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення); п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК України (не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати).	32	27	16	14	6

кримінального правопорушення); (п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України (встановлена відсутність у діянні складу кримінального правопорушення)); п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК України (не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати) – наочно підтвердила зроблений вище висновок про існування проблем із доказуванням фактів вчинення цієї категорії злочинів.

Системне вивчення та аналіз матеріалів закінчених кримінальних проваджень (кримінальних справ) зазначеної категорії дозволило зробити висновок про те, що *документи є основними процесуальними джерелами доказів*. Тільки на підставі виявлених та вилучених документів слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Відсутність документів та неможливість їх зібрати (знайти та вилучити) унеможливають притягнення осіб до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, передбачених ст. 209 КК України [1].

Як показує практичний досвід, збираючи документи про обставини легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, важливо оцінювати кожен документ із точки зору: можливості підтвердження (спростування) фактів злочинного походження коштів та/або іншого майна, які були надалі легалізовані (відмиті) підозрюваним чи

належності та/чи безпосереднього зв'язку з легалізацією (відмиванням) доходів (майна), одержаних злочинним шляхом.

Іншими словами, потрібно враховувати, що злочинна діяльність, пов'язана з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, фактично складається з двох розірваних у часі злочинів. Таким чином, необхідно спочатку документально (*використовуючи документи*) підтвердити факт (факти) злочинного походження коштів (майна), а потім – факт (факти) вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскування незаконного походження таких коштів (майна).

Крім того, потрібно пам'ятати, що згідно із чинним КК України [1] суспільно небезпечним протиправним діянням, що *передувало легалізації* (відмиванню) доходів, може бути тільки злочин, за який КК України передбачено основне покарання у вигляді позбавлення волі або штраф понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Відповідно до передбаченої КК України класифікації злочинів це злочини середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі (ст.ст. 12; 209 КК України) [1].

Ураховуючи зазначене, з метою забезпечення ефективної боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, у всіх випадках досудового розслідування злочинів середньої тяжкості, тяжких та особливо тяжких, слідчим (прокурорам, детективам), у разі встановлення фактів одержання злочинних доходів (коштів, майна тощо), доцільно з'ясувати (розслідувати, *документально* доказувати) також і обставини (способи) подальшого використання (легалізації) таких доходів підозрюваними. Відповідно до диспозиції ст. 209 КК України [1] легалізація (відмивання) злочинних доходів може бути здійснено шляхом вчинення будь-яких фінансових операцій чи правочинів, а також вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскування злочинного походження коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення,

зміну їх форми (перетворення), а так само набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, яке має злочинне походження.

За таких умов першочергові процесуальні дії слідчого (прокурора, детектива) повинні бути спрямовані не тільки на виявлення документів, які є матеріальними носіями інформації про легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, але і документів, які доказують обставини вчинення злочину, який дозволив підозрюваному (підозрюванім) одержати ці доходи. Вивчення матеріалів кримінальних проваджень дозволяє зробити висновок про те, що саме відсутність документів (документального підтвердження), які містять фактичні дані (докази) про злочинне походження доходів, тягне за собою закриття кримінальних проваджень за пп. 1-3 ч. 1 ст. 284 КПК України (див. *Таблицю А*, наведену вище) та виправдувальні вироки щодо обвинувачення у вчиненні злочинів, передбачених ст. 209 КК України, тобто легалізації (відмиванні) цих доходів.

Ефективними щодо збирання документів є такі процесуальні дії, як тимчасовий доступ до документів, огляд місця події та обшук. Залежно від слідчої ситуації до збирання (пошуку, виявлення та вилучення) документів під час проведення зазначених процесуальних дій доцільно залучати спеціалістів у сфері аудиту, випуску та обігу цінних паперів, банківської діяльності, бухгалтерського та податкового обліку тощо. Зважаючи на те, що сучасний документообіг все частіше здійснюється з використанням комп'ютерної техніки, спеціалісти у сфері комп'ютерних технологій є незамінними помічниками слідчих (прокурорів, детективів) під час збирання (виявлення та вилучення) документів та інших доказів, які створені та існують в електронній формі.

Як показує практика, переважна більшість доходів одержуються та легалізуються (відмиваються) підозрюваними шляхом вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів у сфері економіки, оподаткування, банківської діяльності, обігу цінних паперів тощо. З метою встановлення місця знаходження документів, що підтверджують факти вчинення цих злочинів, та запобігання їх знищенню успішно використовуються інформація та матеріали, зібрані негласним шляхом. За певних обставин зібрані оперативними підрозділами матеріали (документи) стають підставою для початку кримінального провадження (ст. 214 КПК України) [2]. Як правило, під час досудового розслідування одержана співробітниками оперативних підрозділів інформація про легалізацію (відмивання) злочинних доходів перевіряється слідчими (прокурорами, детективами) шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, а виявлені документи вилучаються та приєднуються до матеріалів кримінального провадження як речові докази.

Розширення повноважень адвокатів (захисників) у кримінальному провадженні (ст.ст. 45-54; 93 КПК України) [2] також сприяє об'єктивному та всебічному розслідуванню фактів легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. За загальними правилами, надані учасниками кримінального провадження через адвоката (захисника) документи вилучаються слідчим (прокурором, детективом), детально вивчаються, оглядаються та приєднуються до матеріалів кримінального провадження як речові докази.

Про вилучення документів складається *Протокол вилучення*, в якому зазначаються обставини вилучення та перелік вилучених документів. Протокол вилучення є процесуальним

документом, який не тільки юридично підтверджує законність появи документів у кримінальному провадженні, але й свідчить про дотримання органами досудового розслідування прав власника (володільця) таких документів. Копію протоколу під підпис, із зазначенням дати отримання, доцільно вручити особі, яка передає документи органам досудового розслідування.

Копії документів (як на паперових носіях, так і в електронній формі), які підтверджують факти одержання злочинних доходів чи їх легалізації (відмивання), також можуть знаходитись в аудиторів (ревізорів, аналітиків), які виявили ці факти. Під час допиту таких спеціалістів доцільно вилучити наявні в них копії документів, оформивши відповідно: допит такої особи – протоколом допиту, а вилучення документів – протоколом вилучення.

Зібрані учасниками кримінального провадження документи можуть бути використані слідчим (прокурором, детективом) як об'єкти для експертного дослідження, а також під час проведення інших процесуальних дій (допитів, пред'явлення для впізнання тощо) за участю учасників кримінального провадження (свідків, потерпілих, представників фізичних та юридичних осіб).

Як показує спілкування зі слідчими (детективами) та прокурорами, вилучення документів, які містять фактичні дані (інформацію) про злочинне походження коштів (майна) чи їх легалізацію (відмивання), під час проведення процесуальних дій, в окремих випадках, – тривалий та непростий процес. Ускладнення зумовлені значною кількістю об'єктів (документів, комп'ютерної техніки тощо), які підлягають вилученню, враховуючи, що *кожен* документ та/чи інший об'єкт (комп'ютер, принтер, печатка тощо) необхідно виявити (знайти), оглянути, вилучити, описати, систематизувати, запакувати, підписати тощо. У зв'язку із цим слідчими (прокурорами, детективами) ігноруються окремі вимоги КПК України [2] щодо процесуальної форми проведення відповідних дій. Наприклад, під час обшуків не всі дії слідчого (прокурора, детектива) фіксуються технічними засобами; документи не нумеруються, детально не описуються (вилучаються папками, окремими томами тощо); крім слідчого (прокурора, детектива), обшук фактично проводиться іншими учасниками процесуальної дії, без доручення слідчого (прокурора, детектива) та без фіксування проведених дій технічними засобами; маючи ухвалу слідчого судді на обшук, проникнення до одного і того ж приміщення з метою проведення цієї слідчої (розшукової) дії відбувається протягом декількох днів (тобто більше ніж один раз). Як показує практика, слідчий (детектив), який фактично проводить таку процесуальну дію, як огляд місця події, обшук чи тимчасовий доступ до документів з правом їх вилучення, і при цьому фіксує її результати у протоколі, відволікається на написання протоколу, що призводить до втрати (пропускання) окремих джерел доказів та унеможливує контроль за діями інших учасників процесуальної дії. Неякісно проведена процесуальна дія, метою якої є вилучення документів та комп'ютерної техніки, яка містить інформацію про легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, відповідно, тягне за собою визнання документів та іншої інформації недопустимими для використання у процесі доказування, тобто до втрати доказів.

Щоб уникнути подібних порушень процесуальної форми та якісно зафіксувати перебіг та результати процесуальних дій,

пов'язаних із збиранням документів та інших предметів, які містять фактичні дані про легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, доцільно ретельно готуватися до проведення цих процесуальних дій.

На нашу думку, знаючи, що об'єктів, які підлягатимуть вилученню буде значна кількість (у більшості випадків, це понад сто об'єктів), місце їх знаходження являє собою офісне чи інше приміщення, яке складається більше ніж з двох окремих приміщень (кімнат, сховищ, кабінетів тощо), доцільно:

умовно розбити місце проведення процесуальної дії на сектори;

з учасників слідчої групи, якою розслідується кримінальне провадження, а, за потреби, залучивши й інших слідчих (прокурорів, детективів), сформувати стільки окремих груп, скільки необхідно для того, щоб у розумні строки, якісно, з дотриманням процесуальної форми провести відповідну процесуальну дію. До кожної групи повинен входити слідчий (прокурор, детектив), як старший групи і особа яка *безпосередньо* буде проводити процесуальну дію, двоє понятих, спеціаліст з відеокамерою, який безперервно здійснюватиме фіксацію перебігу процесуальної дії, спеціаліст у сфері комп'ютерної техніки, бухгалтерського та/чи податкового обліку (за потреби), «помічник» слідчого, який буде технічно фіксувати все виявлене слідчим у протоколі проведення процесуальної дії. Таким «помічником» слідчого може бути інший слідчий або співробітник оперативного підрозділу, який приймає участь у проведенні процесуальної дії за дорученням слідчого (залежно від слідчої ситуації у кримінальному провадженні). Як спеціалістів до груп учасників процесуальної дії доцільно залучити ревізорів, працівників аудиту, аналітиків, які мають досвід виявлення чи виявили факти, та осіб, які здійснювали легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, що стали підставою для здійснення досудового розслідування, під час якого і проводиться ця процесуальна дія (за наявності таких спеціалістів). За результатами обшуку (огляду) закріпленого сектора слідчий (прокурор, детектив), як старший групи, складає *окремий протокол обшуку (огляду)*, який підписують усі учасники процесуальної дії в цьому секторі. У *протоколі* фіксуються всі вилучені документи, комп'ютерна техніка, печатки тощо. За потреби (за наявності більше ніж десяти одиниць будь-яких матеріальних об'єктів, вилучених під час проведення процесуальної дії) доцільно складати *описи* вилучених документів, комп'ютерної техніки, печаток тощо. *Опис* є невід'ємною частиною Протоколу обшуку (огляду), про що зазначається і у протоколі, і в описі.

У *клопотанні* про дозвіл на проведення процесуальної дії, яке направляється слідчому судді, відповідно, аргументується необхідність створення декількох окремих груп для організації проведення процесуальної дії, перелічуються учасники кожної групи та зазначається слідчий (прокурор, детектив), який буде старшим групи. До клопотання додається *план-схема* місця проведення процесуальної дії з розбивкою на сектори. Аналогічну інформацію доцільно відобразити і в *ухвалі* слідчого судді про дозвіл на проведення обшуку (огляду). Такий підхід виправдає себе, дозволить уникнути повторного проникнення до приміщення чи іншого володіння особи, забезпечить проведення процесуальної дії, спрямованої на збирання документів та комп'ютерної техніки, які містять фактичні дані про легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та інших джерел інформації на належному рівні та у розумні

строки. Відповідно, у кримінальному провадженні повинно бути скільки протоколів обшуку (огляду), скільки секторів було зазначено в Ухвалі слідчого судді.

Висновки. Як висновок, доцільно ще раз зазначити, що документи під час досудового розслідування злочинів, передбачених ст. 209 КК України [1], є основними джерелами доказів та підставою для формування інших допустимих для використання у процесі доказування доказів (показань, висновків експертів та речових доказів) (ч. 2 ст. 84 КПК України) [2]. Ігнорування вимог процесуальної форми під час збирання документів тягне за собою визнання і документів, і сформованих на їх основі інших процесуальних джерел доказів недопустимими для використання у процесі доказування та звільнення підозрюваних від покарання шляхом постановлення виправдальних вироків судом.

Література:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України: Кодекс : від 13.04.2012 № 4651-VI (із змінами і доповненнями). Електрон. дан. (1 файл) URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/2341-14>. (Дата звернення 5.10.2018 року).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України : Кодекс: від 13.04.2012 № 4651-VI (із змінами і доповненнями). URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (Дата звернення 5.10.2018 року).
3. Державна фіскальна служба України – офіційний портал – Показники роботи – Досудове слідство. URL : <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/dosudove-slidstvo/> (Дата звернення 5.10.2018 року).
4. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні [Текст] : метод. рек. / С.С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 164 с.

Чигрина Г. Л. Документы как основные процессуальные источники доказательств совершенной легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем

Аннотация. Целью исследования является совершенствование методологии собирания и использования документов как основных процессуальных источников доказательств совершенной легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем, на материалах досудебного расследования преступлений, предусмотренных статьей 209 («Легализация (отмывание) доходов, полученных преступным путем») Уголовного кодекса Украины (далее – УК Украины), следователями органов, осуществляющих контроль за соблюдением налогового законодательства.

Ключевые слова: документ, доказательство, доказывание, собирание доказательств, использование доказательств, уголовное производство, легализация (отмывание) доходов, полученных преступным путем.

Chyryna H. Documents as the main legal evidence sources of the committed legalization (laundering) of the incomes obtained in criminal way

Summary. The purpose of the study is to improve the methodology for collecting and using documents as the main procedural sources of evidence for legalization (laundering) of the incomes obtained in criminal way (on the materials of pre-trial investigation of the crimes stipulated in Article 209 (Legalization (laundering) of criminal proceeds) of the Criminal Code of Ukraine (further - the CCU) by the investigators of the bodies monitoring compliance with taxation legislation).

Key words: document, evidence, proving, collecting evidence, using evidence, criminal proceeding, legalization (laundering) of the proceeds obtained in criminal way.